

MARKO MARULIĆ I FILOZOFIJA U SVJETLU ENCIKLOPEDIZMA

Ljerka Schiffler

Humanist kulturom, osjećajem i obrazovanošću, interesom i težnjom, Marko Marulić svojim djelom pruža dovoljno razloga i uporišta za tumačenje svoje misaonosti, ideja i motiva kojima jednako-pravno, premda ne filozof, ulazi u corpus i filozofijske hrvatske baštine. Respektirajući rezultate novijih multidisciplinarnih istraživanja i razumijevanja ovoga pisca (književne znanosti, filologijske i kulturno-povijesna značenja), krenuti nam je smjerom Marulićevih misaonih temelja. To paradoksalniji bit će nam pokušaj što Marulić nikada sebe sama nije obilježio spekulativno teorijski, nego prednošću onog koji je u dosluhu s problemom vlastita vremena i čovjekove zbilje svoje ideje umio umjetnički utjeloviti. Pojmovno određenje onog što jest izvan sfere pojmovnog, a ipak njome određeno, ima svoj alibi u piščevu rukopisu koji nikada nije jednoznačan i u kojemu se sretno dodiruje pojmovna općenitost i slikovni alegorijsko-poetski iskaz; alibi u tomu, da Marulić *zastupa* određenu filozofiju/filozofijski pogled o cjelini *objašnjenje* svijeta, a da ga izravno i ne formulira — kao što i njegova djela, »s teзом«, umjetničkim sredstvom ovu premašuju.

Skrbnik misaona nasljeđa evropskog kulturnoga kruga, teologijsko-filozofijski sistem antike i srednjega vijeka, u vrijeme filozofskih kontroverzi (averoisti-aleksandrismi, obnovljena grčka filozofija i sko-

lastika, katolička obnova), javlja se Marulić s pozicije *kritičara filozofije*, upravo *istrošenih* pojmova skolastičke filozofije i nagoviješta već temeljna pitanja i situaciju čovjeka novog vremena.

Koji su to motivi koji se stječu u Marulićevoj refleksiji a koji će postati obilježjem čitavoga jednog doba i programom humanizma ali i modernog senzibiliteta koji s renesansom slavi svoj uspon?

U mnogim Marulićevim naoko raznorodnim, žanrovski i tematski, inspirativno i stvarno, međusobno uvjetovanim i duboko iznutra povezanim djelima, moguće je nazreti taj jedinstveni koncept, osnovnu preokupaciju, enciklopedijski i leksikologijski. Prije naše prve enciklopedije *P. Skalića* koji izrijekom želi »iznijeti sve ono što se nalazi kod svih filozofa i teologa i što uopće može i sadržavati jedna opća enciklopedija«, vođen »urođenom pohlepom za znanjem i spoznajom (in natam nobis cognitionem et scientiae cupiditatem)« i »onih stvari tajnih i čudesnih koje su od koristi za život ljudski (cognitionem rerum aut occultarum aut admirabilium, ad bene beateque vivendum)«,¹ prije takvoga nauma u našoj se sredini *enciklopedijskom težnjom* javlja Marulić. Posvećujući svoju *Instituciju* Jerolimu Čipiku, »vještaku u crkvenom i svjetovnom pravu«, Marulić piše:

»Čitat ćeš u njemu, možda, što si često već drugdje čitao ... (...) ono što se u drugih pisaca navodi bez nekog reda i rasuto, ovdje složeno u red i dano u obliku pregleda (potc. Lj. Sch.)«.²

Uz spomenuto djelo *P. Skalića* i *Leksikon Ilije Crijevića* Marulićevo djelo temeljno jest *enciklopedijsko*. U stoljećima domaćega latinizata uz ono Ivana Viteza, Janusa Pannoniusa kao i Frane Petrića, *pregledna* djela, opća i specijalizirana (primjer Petrićevih pjesničkih dekada) nisu rijetkost. Takvo je i Marulićevo *De Institutione bene beatequae vivendi, Evangelistarium, Quinquaginta parabola, Multa et varia Regum Dalmatiae et Croatiae Gesta*. Neka vrsta javna dobra, korisna priručnika općega pamćenja i prenosilaca uputa i znanja, podataka i zgoda, događaja i pojmovlja, i pišući ih s namjerom da budu *sve svima*, svojim sadržajem koji obuhvaća i *humana* i *divina*, još uvijek prema srednjovjekovnoj klasifikaciji, nose trag Marulićeve misaone dvojnosti.

Formirajući svoju duhovnu biografiju na enciklopedijskim predlošcima srednjovjekovnih *suma* i učeći i sam na jeziku teologa, pjesnika i filozofa (o čemu svjedoči bogata njegova knjižnica s djelima Plutarha, Plinija, Platona, Aristotela, Ficina, i drugih, djela historijska,

pjesnička, astronomska, retorička, geografska, matematička i dr.), postaje nam razumljivijim njegovo misaono usmjerenje. Jednako i njegov odnos prema predlošcima i stvarnim problemima njegova vremena, odnos zbilje i ideala, ideala kršćanstva i novog renesansnog osjećaja života. Na isti onaj način na koji se taj sadržaj iskazuje u psalmu, tumačenjima i raspravama o duši ili o povijesti vremena kojemu Marulić pripada.

Sabravši veliko znanje i predočujući ga svojoj publici u popularnom obliku, moguće je ustvrditi kako Marulić u osnovi piše priručnik *mnogih znanja*, razumljiv običnu čovjeku. U muzeju ljudskoga znanja naime, govor slikom i simbolom, kao primjerom »ulazi u mozak prije no filozofija«,³ znade i izriječkom 'kazuje G. Bruno. A. Marulić:

»Odlučio sam, naime, izabrati kreposne uzore i predložiti ih kao primjere onima koji i sami živo žele biti sveti, jer je u naravi čovjeka da ga na teže pothvate više potiču primjeri negoli upute i pravila.«⁴

Upravo djelo Marulićevo sadrži riznicu misli i znanja i govori o autorovu poznavanju srednjovjekovne književnosti, djela kršćanskih pisaca, propovjednika i proročkih spisa ali i filozofsku tradiciju, Bernarda od Clairvauxa, sv. Bonaventure, Tome Akvinskog, Augustina, Platona, Aristotela, stoika, epikurejaca, nabožnu građu uz prisutan kritičko-polemički, živi stav autorov prema sveukupnoj misli koju nasljeđuje i u svome djelu katkad eksplicite a kadikad prešutno pretpostavlja. Od nesumnjiva je značenja za formiranje Marulićeva polivalentna interesa (povijest, arheologija, retorika, pedagogija, psihologija, mitologija i dr.) i njegov odnos spram vlastite sredine i kruga splitskih humanista, o čemu postoje analize i kritičke valorizacije domaćih književnih historiografa i komparatista.⁵

Za razumijevanje Marulićeva odnosa s evropskom kršćanskom tradicijom kao i za vrednovanje cjelokupnoga njegovog djela od presudnog je značenja njegovo humanističko opredjeljenje. Marulić-mislilac vlastite epohe, prelomna razdoblja evropske povijesti, društvenih previranja, stihom i proznim tekstom dotiče spoznajnu problematiku, smisao i svrhu ljudskog opstanka, antropologijsku, pa nadalje ljudske sudbe i vrijednosti, predmeta nauke koja garantira spoznaju najviše dobra kao pretpostavke čovjekova dostojanstva, sreće i blaženstva. Vizura s koje Marulić sagledava ljudsku sudbu nije tako uvid *filozofa*, već je vizija *pjesnika*. Pjesničkim slijedi Marulić ritam univerzalnoga života, čovjeka »nazbilj«, još ne držićevskog, ali već aktera dionizijski razigra-

nog, u povorci karnevalskog gdje šala, vic i repertoar svjetovnosti lakša dušu, grešnu, oslobađa tijelo, slobodu skrivenu iza maske svetaca. Pjesnik još posjeduje tu posljednju šansu proniknuti u misterij čovjekova poslanja u svijetu.

I *Evangelistar* i *Pouke* posvjedočuju ono dublje značenje medijevističke adekvacije pjesništvo-teologija (fraze koju je Boccaccio primijenio na Dantea). Duhovno oko pisca naime traži jedinstveno tijelo pjesme, alegorijski i neposredno: oba spomenuta djela proslavljaju svezu sfere misaonog koja dopijeva do vjerskog kao najvišega čina i potvrde Marulićeva čovjeka, a sinonimna je pjesnikovoj viziji, podržju svetoga govora, susretu božanskog i ljudskog. Značajno je da je upravo Biblija izvorište i nadahnuće najviše poezije za Marulića, i to je stvaralaštvo *par excellence* istovremeno kontemplativni uzlet, kao što je, šire uzevši, i misao kršćanstva još dugo živa u razdoblju renesanse i predodžbama prirode filozofije.⁶ Protiveći se razini čiste filozofske spekulacije, Marulićeva je misaonost obilježje njegove humanističke naobrazbe i već renesansna osjećaja i objedinjuje u pjesničku kazivanju svijet ideja, otvarajući time novu stranicu o kulturi prijelomna stoljeća kojemu pripada i pisac.

Ta je misaonost kozmos ne samo obrazovanja kao svoje pretpostavke i uvjetovanosti nego i preformiranja duhovne riznice stoljeća, ogedalo ličnosti koja je svu svoju strast, žar i oduševljenje pretočila u savim osebujno unutarnje zrenje, onu sukladnost duše i svijeta o kojoj govori E. R. Curtius kada razmatra pojmovnu fundiranost Danteovog teologijskog pogleda njegovim pjesničkim zrenjem.⁷

Marulić posjeduje govor semantički bogat koji mu seže dalje i više od teologijskog — do univerzalne vizije u kojoj se prožimaju međusobno — svijet prolaznog, ovosvjetskog — ovosvjetočno i — višeg, neprolaznog — onosvjetskog, izmičući svakom određenju koje smjera na izdvajanje pojedinih sfera (sfere nabožnog ili sfere svjetovnog). Njegov je govor istovremeno slika i spekulacija, metafora ali i izravna slutnja realnosti idealnog, suptilna zbilja ali i znakovita šara, platonovsko-plotinijansko carstvo ljepote, ali i splitski vrt, himnički *hortus deliciarum* (*Judita*, *Susana*), ne sjaj ideje, nego sjaj zemaljske ljepote. *Humanitas* i *doctrina* rubnice su jednog životnog nazora što se sabire u koncepciji pjesništva kao načina mišljenja, pa iskazujući svoje učenje o najvišoj znanosti, nebeskoj, božjoj objavi, Marulić ga iskazuje pjesnički. Što je to što se međutim, u obliku primjera, *sub cortice fabularum* teolo-

gijskim sadržajem nudi, književnom optikom, kao misaoni pratemelj, okosnica u Marulića? Koje spiritualne zebnje, mračne svijesti o kraju i egzistencijalne granice jednokratnog ljudskog bića postaju humusom Marulićevih filozofskih spoznaja?

Marulićevi stihovi o ispraznoj slavi i taštini, vremenu svijeta koje se kreće unutar brzih krugova i smrti, nije izraz pesimizma, nego osjećaj za realno koji rađa blagu sjetu:

Taščina od taščin i sve je taščina,
Ovi svit je osin, i magla i tmina.

(»Svit je taščina«)⁸

Svijest o zalasku ljudskom ne rastače i njegovu svijest o činjenici da je usudnost jedne druge prirode: ako je »život zajat nam«, u ovom »suznom dolcu«, ostavljeni su i prostori razuma gdje se suprotnosti pomiruju: *Lipo prigovaran'je razuma i človika* nudi postmedijevistički put:

Smrt, plač, bolizni te, nisu nesriće to,
da voće zemlje su ljudem je dano ko.⁹

Smrt je tu blizu, izvjesnost prolaska i sudbe tijela, a duh utjeha ispraznosti:

Gdi godir ležati bude mrtvo tilo,
crvi ga će znati i biti će gnjilo
Kako tilo umre, tako tudje grdi,
a grob mu se zapre, da živim ne smrdi

.....

Ako ležeći van, ptice ga će jisti;
toko je u greb stan, crvi ga će gristi.¹⁰

I stihovi o bogatstvu uboštva, temelju vjere, savršenu životu i samotništvu, duši, ljubavi i inteligenciji, krepostima, razumu od svita (inače krug motiva hrvatskih pjesnika 15. i 16. st.), alegorijski i parabolčki, kroz čitav opus Marulićevih, uključuju njegov odnos spram filozofijskog mišljenja, uzora i ukazuju na njegove duhovne srodnosti. Činjenica da su

teme koje su prisutne u Marulićevim djelima sastavnice ogledala mudrosti i znanja, zrcala i teataru svijeta evropske književnosti njegova i ranijega stoljeća, moguće je da su utjecala nesumnjivo i na formiranje Marulićeve duhovnosti, na način kojim on tradiciju prima, slijedi ali i transformira zahvaljujući osobnu iskustvu, spoznaji i nazoru. U tomu je moguće i sagledati njegovo djelo prvenstveno kao tezaurus antropoloških, gnoseoloških, etičkih i psiholoških spoznaja.

Stojeći na raskršću sudbe evropskog čovjeka, njegove duhovne sudbe, u vrijeme kriza koje su »kalile karaktere i pripremale čovječanstvo na veliki udar koji će ga iz središta stvaranja baciti na jedan mali planet što se kotrlja u nekom mračnom kutku svemira«¹¹, Marulić dijeli tu sudbu, sudionik duhovnih napora jednog malog naroda za vlastitom identifikacijom. U perspektivi spasa uloga čovjeka i njegovo mjesto u stvarnoj društvenopolitičkoj situaciji, krizi vjere, vrijednosti, mrtvih emocija, ispraznih umnih vježbi znanstvenika, egzistencijalne nesigurnosti i društvenih proturječja, između lascivnosti i lomača, Marulić traži vlastito uporište. S obzirom na sve ovo, govor je nužno morao krenuti s područja moralnog, ako je smjerao na povratak izgubljenih vrijednosti, na duhovnu preobrazbu. Sud savjesti u osobnu životu jedan je način do prispijeća sretnoj sudbi i blaženstvu: govor o ljudskim postupcima, samospoznaji, od Marulića do slavenskih prosvjetitelja 18. st. koji se pozivaju na Sokrata (M. A. Relković) — korijen je značenja *knjige* i njena moralno-odgojnoga djelovanja.

Iz moralne filozofije put vodi filozofiji. Jer, ono što je Marulić u toku svojih padovanskih studija, kroz dijaloge o duši, umu, kršćanskoj osovini povijesti, mogao, ali ne nužno i morao, prepoznati kao vlastit jezik, bilo je veliko osvajanje područja ljudskog, mjesta *čovjeka*, kao *homo novusa* — gospodara vlastite duhovne, a ne samo animalne prirode kojom je nužno tek podložnik božje volje. Tako i ono što je mogao prepoznati kao vlastito u učenjima stoika i epikurejaca, mistika i crkvenih otaca, nije bila pozitivna mistika, uronjenost u apsolutnu usamljenost, kao ni mistika apsolutna zla, smrti i destruktivnih sila bića, nego njihova *aura*, kontekst tradicije za osobnu signaturu humanista. Marulić ne postupa kao filozof, ali postupa kao mislilac filozofskog nasljeđa, dok pita o mjestu i naravi ljudskog, ne više kao robnja vjere, nade i milosti, nego nosioca slobodne volje pričvršćene uz razum kao pretpostavke duhovne preobrazbe (»Jer tko izuči svu filozofiju, a ne živi kako ona zahtijeva, ne odlikuje se razumom«).¹² Iz područja bib-

lijskog, apologetskog, moralističkog uzima iskustvo, mudrost i djelovanje na ljudsku prirodu. U tom je smislu moguće iščitati i kod sveštva i junaštva kao humanističko prevrednovanje svijeta vrijednosti.

Stih nedjeljnog *Evandjelja*, stih *Biblije* koji je odjekivao u uhu generacija i bio predočivan kao slikovnica vjere, duh historije ali i kao individualna i univerzalna drama, baš zato bliska čovjeku, mjesto gdje upravo otpočinje njegova osobna povijest, Maruliću postaje živom snagom govora njegova vremena, gdje je slika upravo najizvršnije u službi misli. Raspravljajući *slikom*, moralna pitanja, ne kao *filozof moralna*, otkriva Marulić istinu moralnog — kao i pisci poput Bossueta, Pascala, Tolstoja, Ibsena, Hegela — da se, naime, unutrašnja istina koju tek valja otkriti kao slobodu razumijevanja i htijenja, dakle i djelovanja, da se ta istina kandidira kao perspektiva spasa kroz komunikaciju s drugim kroz povijest. Teološkim adekvatom, kao prisustvo boga u čovjeku.

Za temeljnu krizu bića, individualnog i kolektivnog, za duhovnu krizu, Marulić vidi rješenje u emancipaciji razuma koji upravo odlikuje čovjeka — svjestan činjenice koju već na svoj način iskazuju i Dante, Erazmo, Savonarola i Aretino. Pakao jest među nama, ovdje su sveci i lude, ali tu je moguć i raj, sreća i blaženstvo. Filozofije je previše, filozofskog života premalo, zlo je tragički evidentno, stoga su nam potrebni i sveci i proroci, samo ako nas njihov primjer drži zajedno — kao rješenje egzistencijalno (turska opasnost) i duhovno (vraćanje kulturi i filozofiji antike i kršćanstva). U tom je smisao nabožne književnosti, da kao apel ljudskoj savjesti slikom mobilizira utrnulu energiju, prodre u sklerotično tkivo staroga svijeta, uspostavi izgublenu ravnotežu, uči jednostavnosti i najvišim vrlinama kao kolektivnoj katarzi:

Čujem opominjače, no ne vidim djelatnike.
Radite prije sami što zapovijedate kako ne bih mislio da je to tako teško kao što se čini i da bih vjerovao da će onomu tko to čini biti od koristi onako kako vi tvrdite. Ako ne uvidim da vaše riječi odgovaraju vašim djelima, neću misliti da mi savjetujete, već da mi se rugate¹³.

»Sretan je onaj koji uvijek smišlja kako će dobro upotrijebiti život«¹⁴, odgovor je koji Marulić upućuje onomu kojemu je usudnost smrtnost.

Parabola je dovoljno široko područje gdje se budućnost može projicirati u prošlost. Profetizirana duhovna geneza čovječanstva ukazuje na poimanje povijesti kao mita: uspostavljanje jedinstvenosti svijeta i čovjeka. Jezična konfuzija i mutizam vanjski su znaci izgubljena smisla, jer je zaboravljena potreba stalna nastojanja pretresanja značenja pojmova kao što su *dobro, loše, ispravno, treba, ljubav, vjera*. Jezik evanđelja, Marulić zna, čuva još to zaboravljeno značenje, premda naslućuje već promjenu duhovne situacije vremena i u tom kontekstu i mjesto klasične tradicije. Mislimo na onaj aspekt koji se reflektira danas u razmišljanju Pierre Emmanuela, a koji njemu dozvoljava izvod: »od 16. stoljeća Bog govori sve manje i manje ljudskim jezikom: Bernard iz Clairvauxa, Ivan od Križa i sveta Tereza pripadaju drugom vremenu, i jedva da još možemo vjerovati da njihovo kršćanstvo i naše ima išta zajedničko doli imena«¹⁵.

Kao enciklopedija etičkih učenja, smatraju neki¹⁶ (a svojim karakterom Marulićeve *Pouke* opravdavaju takav kvalifikativ) sumiraju Marulićev odnos spram svijeta vrijednosti, etičkih postulata, analogno sintezama znanja velikog broja humanističkih tekstova. Izlažući primjerom motiviku kršćanskoga učenja, pojmovlja Eros-Agape-Nomos-Caritas, moguće je uvidjeti Marulićevo dobro poznavanje spomenutog kompleksa problema, naravi, odnosa i supremacije pojmova i njihovih sadržaja (vjera, znanje, um, osjećaji, spoznaje, intelekt, predmeta teologijske i filozofske refleksije), konačno istine same kao vrhovne kategorije ljudskog i puteva koji vode do nje. Pitajući o karakteru najvećega dobra, Marulić govori o ljudskoj sreći i savršenstvu, ne načinom traktata filozofskih (primjerice domaći mislioci kao Grisogono, Gučetić, Monaldi, Petrić), nego kao pisac, u svojim predgovorima djelima, poslanicama, posvetama, pismima. Ne priklanjajući se učenju o dvostrukoj istini, smatra Marulić teologiju još uvijek garantom ostvarenja najveće sreće. Njoj će biti podređena i sva ljudska znanja kao i predmet naučavatelja ljudske mudrosti, filozofa Sokrata, Platona ili Pitagore. »Neka se šuti o oštroumnosti filozofa«¹⁷, jer su filozofi ti koji »znaju samo ljudske stvari«¹⁸, kao što su i pjesnici samo pisci »drevnih budalaština koji bulazne krećući se unutar jedva izbrojiva mnoštva bogova«¹⁹. Zato, kaže Marulić, »neka se, dakle, nose sa svojim raspravama Platon, sa svojim dokazima Aristotel, i s lukavim varkama svojih sofizama svi filozofi stare Akademije«.²⁰ Namjesto toga, prava je mudrost spoznati Boga, a mudrost nije predmet školske filozofije, nego je prak-

tička kategorija, nije kontemplacija, nego je stav i ponašanje u skladu sa savjesnim, odgovornim djelovanjem:

Mudar si ako svakodnevno pretresaš svoju savjest, ako svaki put kad se budiš iz sna misliš što ćeš raditi i svaki put kad se vraćaš na počinak ispituješ što si učinio, što si propustio i u čemu si pogriješio kako bi ubuduće opreznije hodio (...)
Budeš li, osim toga, mudar, sjećat ćeš se prošlosti, urediti svoju sadašnjost, imati pred očima budućnost i tako se pripraviti da se na kraju života pokažeš dostojnim obećane besmrtnosti²¹.

Kako »u knjigama leže gole riječi«, duhovnom su razumijevanju potrebni napuci koji ne pripadaju području normativnog, nego djeluju primjerom. Nerijetko je, gotovo u pravilu, Marulićevo pozivanje na biblijske poruke i vremena proroka i kraljeva, izraz čežnje humanista za idealnim, izvansvjetskim, kao za pravom zavičajnošću ljudskog, razumijevanja biblijske priče kao metafore ljudske povijesti, ljubavi i sreće što ih pronose starozavjetni likovi čovječanstvu. *Veritas revelata* omogućuje jedina duhovno spokojstvo, ona je to vječno i stalno dobro koje se mudrošću i prostodušnošću, kao neizgubivo i neotuđivo bogatstvo pohranjuje u čovjeku. »Ostaje skupost u tebi«, kaže Marulić, aludirajući na duhovno blago koje valja paziti, na »duševne oči« kojima se gleda iznad jednokratnog, propadljivog, pozivajući na etiku stoika²². Krepost kao rezultat procesa spoznaje i konačan njen cilj—blaženstvo, jest razrešenje antinomije znanja i razuma. U aktivizmu kao osnovi Marulićeva misaona opredjeljenja djelu, kao regulativu misli, krije se razlog i smisao njegove kritike filozofa i filozofije:

Jer ako tko izučí svu filozofiju a ne živi kako ona zahtijeva, ja ću, doduše, priznati da je učen, ali neću reći da je razuman. Razuman čovjek ne zapada u porok jer mu je svojstvena krepost (...). Razumnim valja nazivati samo onoga tko se odlikuje svim duševnim dobrima te raspolaze kako znanjem tako i čestitošću (...). Za one pak kažemo da su razumniji za koje znamo da se ističu krepostima, a ne samo znanjem ili obrazovanjem. Ako, naime, nema kreposti, »zna-

nje napuhuje«, pa onaj tko je vrlo učen, a malo razuman, odviše sebi prisvaja²³.

U Marulićevu enciklopedijskom pregledu vrlina znanje nije samo sebi svrhom, nije cilj po sebi kao u skolastičkoj razdiobi, nego je znanje obrazovanje za život, korisno ukoliko je čovjek osposobljen njime se služiti, a u obrnutom slučaju, može biti i pogibeljno, smatra Marulić, spajajući znanje i krepost, a protiv sofističkih nadmudrivanja koja, premda učena, tek su isprazna igra riječi, nekorisna, »napuhana mudrost«. Uviđajući i upućujući na potrebu razvijanja znanja kao savršene osnove za raspoznavanje istine od laži, slijedi Marulić aristotelijansku odredbu razuma, urođena čovjeku, kojim čovjek prvobitno teži ka dobru, kloni se zla, i tako usavršava svoju prirodu:

Jer mada od prirode imamo sklonost na dobro, nemamo ipak i znanje koje čovjeka čini razumnim. A između učena i neuka čovjeka postoji nužno velika razlika kolika, svakako, između znanja i neznanja. (.) Onomu su oči u glavi tko upravlja svoj život i uređuje svoje vladanje vodeći računa o višoj razumnosti, tko pomno važe kako će se što svršiti, tko zna gdje leži njegov probitak pa se njime bavi i o njemu razmišlja a usteže se od onoga što mu je strano, tko razmišlja o prirodi čovjeka i njegovu kraju, tko shvaća da je rođen za besmrtnost, pa prezire prolazna a žuri se zadobiti vječna dobra²⁴.

Ljudski je probitak i život ljudski u traženju mudrosti, nadalje u iskazivanju dobra, ono čemu mudrac teži, za razliku od mudrosti stoika, na primjer, koja je »kamena, a ne ljudska«:

Kršćanska mudrost nije tako strogo ni tako neljudski ograničena kao što je bila ona stoičke sljedbe filozofa koji su naučavali kako mudrac, da bi bio blažen, treba da bude posve bez duševnih čuvstava. Mi, naime, suprotno tomu utvrđujemo da ne može biti blažen onaj mudrac koji se ne vodi željom za budućim blaženstvom dok još živi u tijelu.²⁵

.

Tà što misliš zašto imaš to dobro, mudrosti,
(.) ako ga ne dijeliš s bližnjima, ako
ti od njega ništa ne propada, ako se ono podijeljeno
s drugima čak umnaža i povećava?²⁶

Čestit život, ustrajnost u kreposnom življenju, kao duhovni napor zah-tijeva i svoju teorijsku utemeljenost. Premda je to svagda nauk evan-đelja, ne dovršava se u njemu, nego ga nadilazi: »neka dakle nitko tko služi evanđelju ne misli da mora stalno živjeti od evanđelja« (*Evande-listar*); »živjeti po razlogu«, ići »drumom duhovne kriposti« znači »se-be dobiti«, ne utrošivši sebe potrošivši svoja blaga. Čovjeku je jedino plemstvo krepost, vrijednost života koji, kako kaže Marulić »nije ša-la«.

Poznajući očigledno enciklopedijske predloške (već spomenutog B. iz Clairvauxa, Jeronima, Grgura Velikog, Jacobusa de Voragina, Mig-na), izlažući njihova mišljenja, »ponešto zanimljivije«, poučen uvjere-njem i iskustvom primjera kako slikovit primjer djeluje na obična čovjeka, Marulić se svagda obraća običnu čovjeku iz puka, ne prežući od kritike i humora tamo gdje je to potrebno, kada se distancira od postojećih crkvenih ili političkih prilika. Pišući svoje kratke, zabavne zgođe, i onda kad ima uzor u disputama humanista, Maruliću je prije svega do njegove prihvatljivosti širokom krugu čitatelja. Refleksija je re-ziduum, pozadina stiha ili proze. Vjera kao odjeća ljudskog nudi vrlinu, ideal nove askeze namjesto hinjene svetosti, ideal potpuna čovjeka, od tijela i duše, koji treba živjeti svoj sretan život na zemlji, među prijate-ljima, ali po uzoru na božji grad, grad sunca, renesansni utopijski topos. Znanje kao nosilac i ostvaritelj toga ideala, jednako i pretpostavke ob-nove vrijednosti, nosilac je i pretpostavka, nazovimo ga tako, »realnog humanizma«:

Stoga neće uvijek valjati mjeriti ljudsko srce
po lijepu izgledu kakvih potreština, već radije
po njegovim djelima i po vladanju u životu. Jer
kakvo je koje stablo, to ne pokazuje lišće, nego
plodovi²⁷.

U znanju je ishodište dobra upravljanja sobom, vlastitim životom, društvom, državom. Svijest o potrebi i koristi znanja o pravom dobru i o vrlini, ljepoti i harmoničnom čovjeku, velikoj temi renesansnih filozofskih pisaca, što vodi do sreće i blaženstva, uza svu razdiobu teoloških vrlina u Marulića ima jedno drugo utemeljenje. Mada mu neki književni povjesničari rezerviraju mjesto u krugu evropske srednjovjekovne mistike,²⁸ očigledna je njegova duhovna srodnost s piscima poput sv. Bonaventure, Bernarda iz Clairvauxa ili čak i Johanesa Taule-
ra (što bi tek valjalo istražiti), (izuzetna propovjednika Evanđelja, čiji je utjecaj sezao i izvan Njemačke, do Italije, Engleske i Španjolske i stekao veliku popularnost duhovnim pjesmama o poniznosti i oskudnosti duha) premda je Marulić daleko od mistike ovih pisaca. Autoru komu »miriše čitanje«, kako o sebi sam reče, bila je dostupna evropska literatura pjesnička, filozofijska i teologijska. Crkvena himnologija, pjesničke parafraze psalama izvorište je piscima i filozofima, kao i Maruliću samome.

Tumačeći Dantea, Mandeljštam se poslužio usporedbom s akomodacijom vida ptice grabljivice koja nije prilagođena orijentaciji na malom radijusu. Marulićevo duhovno oko prelijeće na isti način veliki »lovački teren«. Polazeći od tri kršćanske kategorije, *vjere*, *nade* i *milosrđa*, prelijeće on sveukupno ljudsko znanje, točnije, područje najizvrsnije znanosti koja se bavi sistemom vrijednosti i daje enciklopedijski kompendij etičkih učenja. Od četiri glavne vrline, mudrosti, pravednosti, duševne snage i razumnosti kojima je osnova ljubav, Marulić kroz slike moralnih pouka gradi kreacionističku zgradu svijeta, traga-jući za onim nepropadljivim dobrima kojima ljudsko biće stvara sebi istinsku zavičajnost, ethos. Po ethosu svoga čina čovjek postaje individualnost. Vrijednost se sastoji tek u onomu što čovjek sam sebi može dati, naime ona jest u tomu što on radi, ikako i po kojim principima djeluje, slobodom svoje moći žudnje i ugone, tj. voljno. Jedino time njegovo postojanje može imati apsolutnu vrijednost, a svijet (bog) krajnju svrhu. Čovjek kao krajnja svrha stvaranja postaje to tek kao moralno biće. Interes Marulića-pisca, pjesnika, na način starih začinjavaca i uzornog dramskog tekstopisca, u sferi refleksija o moralitetu ne bi se dakle mogao isključivo tumačiti stavom etičara, već prije cjelinom njegova opusa, tražeći u gustu tkivu moralnih didaskalija živu jezgru filozofijske upitanosti o najvišim ljudskim kvalitetama općenito. Jer se u svakoj velikoj književnosti pita o određenju čovjeka, o ono-

mu po čemu on, habitusom i ethosom, živi ne tek za piščevo vrijeme, jednokratno, nego je upućen i na adresu suvremenosti. Takav, realni humanist mogao je biti zanimljiv svojim suvremenicima i nama danas. Život, čovjek, narod, priroda, rodoljublje, i sve one »udaljene stvari«, danteovski, svjetovno i idealno — područje jest koje u vlastitoj optici Marulić odražuje u živoj riječi gdje se već gubi predložak. I kad govori o intelektu i vjeri, razumu i čuvstvu, vjeri i znanju, životu i zakonu, spominjući ili ne autore crkvene renesanse ranih stoljeća, Alcuina, Hrabanusa, Eckhardta, Bonaventuru, Tomu Akvinskog, Tomu Kempisa, kad ih prevodi, preuzima, asimilira, transformira im učenja, prilagođuje svu tu veliku duhovnu, kulturnu građu vlastitoj viziji. Stav samotnika koji meditira u zatonu nije mističko iskustvo Bernarda iz Clairvauxa, nije ista kultura, ista ekstatska obuzetost, ni jezik teologa. On piše o ljudskim osjećajima svetaca, stav redovnika ne protivi se stavu čovjeka-pisca koji u prolaznom traži postojano, spominjući careve, povijest, gradove, biva zadivljen ljepotama zidina i zvonika, vrata i hramova, vrtova, cvijeća i stabala, ljepotom žene, baštinom. Nasuprot moralizmu srednjovjekovlja i asketskoj etici, Marulićev realizam, okrenut uređenju vladanja u životu, bitno je druge naravi: zaokupljen odgojem čovjeka pojedinca i društva u cjelini, i misao mu je i nada u službi njihove sreće, i u tomu je značenje Marulićeva »priručnika« moralke, njegove etike ljubavi i Knjige kreposti kakve piše Marulić, oskudnosti i postizanja unutrašnjega mira i sreće, nisu mističke asketske vertikale, kako drže tumači Marulićeve etike, ni naprosto odraz kontemplativne naravi autora (Tomo Matić), koji jest doduše bio i *pius* i *doctus*, nego je to djelo opredijeljenog humaniste koji tako reagira na postojeću situaciju, društvenu i političku, kriznu, vrijeme katoličke obnove. Temeljno je uvjerenje Marulićevo kako *riječi, djela i misao* valja zatvoriti u granice razuma³⁰. To više nastojanje Marulićevo postaje filozofijski utemeljenim znamo li kako on sam svjedoči o vremenu (biografskom i općem) kad je »sve bilo surovo, trnovito, nemirno, tužno i gorko«, i kad je bilo »potrebno mnogo bdijenja i neprekidna rada da bi se očuvalo blago koje tijelo želi potpuno ukrasti, đavo uništiti, a svijet rasuti«³¹. Uživajući slasti duhovnih znanosti, ne zaboravlja Marulić nigda svezu misli i čina, osobnog i općega, sklada duše i tijela. I kad piše o prvim vrijednostima, duhovnim krepostima, ne zaboravlja u blaženu seoskome miru, među maslinama, u zatonu, *in valle surda*, obojsvjetsko, i pjeva priprost obrok, piće, lignje, ribu, vino, voće. I to ga

čini bliskim nizu domaćih mislilaca koji se i praktički uključuju u život svoga grada, radeći na ključnim mjestima i primjerom ukazujući na ono što teorijom dokazivahu.

Svojim djelom i djelovanjem potvrđivali su time ono zajedničko i karakteristično humanističkom univerzalizmu: ogledalo mudrosti i znanja knjiga je života.³²

Stoga ni prošlost za humanistu kakav je bio Marulić nije mogla značiti naprosto niz autoriteta koji su za sobom ostavili nauk za budućnost, nego nešto što se svagda iznova rađa sa samim ljudskim iskustvom. I kad navodi kršćanske pisce, apologete, Marulićev svijet se razlikuje od njihova. Iskustvo o čovjeku dođuše ne može biti takmacem biblijske povijesti kao što ni eksplikacija antičkih moralističkih pisaca analogno intenzivnom duhovnom životu Marulića samoga nije jedino i naprosto značajka religioznog sadržaja i moralno-didaktičkog sadržaja njegovih djela.

Kao što u svakom renesansnom čitaocu ima nešto od etnologa, prema André Malrauxu, i Marulić-pisac pretpostavlja i odgovara jednom osobnom i osobitu čitatelju. Susret s tekstom poganskih pisaca, kompleksan kakav je bio, rezultirao je kritikom. Da prosljedimo Malrauxovu misao kako kršćanin može čitati Platona i ostati kršćaninom, ali ne može ostati isti kao kršćanin koji je proučavao djelo Tome Akvinskoga »Summa theologiae«, a nije poznavao Sokrata,³³ dade se razabrati u Marulićevu primjeru. Marulić ponovno oživljava riječi *Prorokove* o ispraznosti, obilno navodi crkvene pisce i ilustrira književnim primjerima red vrijednosti kršćanske moralke i njen svijet vrijednosti — a taj je aktualan utoliko ukoliko potvrđuje čovjeka, njegovo dostojanstvo, i očevitnošću vjere, nade, spasa, ljubavi postaje dostupan svima. Evocirajući primjere kreposnika, kao na zlatnoj pozadini mozaika, u prvom su planu ljudske vrijednosti: privatna pobožnost namjesto liturgije, životna mudrost nasuprot knjiškoj, mrtvu slovu. Književnim talentom transponira Marulić emotivne znake kršćanskog učenja u osobnu religiju već renesansnog humaniste³⁴.

Marulićevo doba već je suočeno s relativnom vrijednosti vrlina (i laž je dozvoljena ako koristi), religioznih normi, ne ukidajući ih, nego premješajući njihovo područje više ljudskom. Sfera života priziva »teatre« renesansnih pisaca, vile i vilenjake, pastire domaćih »dubrava« (Lucić, Hektorović, Držić), herojske likove naših »svetih udovica« i druge pojedince i zgone, u vrijeme kad se sva crkvena latinska knji-

ževnost bavi teološkim pitanjima skolastičkom metodom. Marulića zanima stvarni život, priroda čovjeka koju valja spoznati. Njegovo pitanje koje stoji ispod svetačkih portreta moglo bi glasiti *kako živjeti*.³⁵ Pod formulom crkvenog učenja pojavljuje se lice svijeta i čovjeka—dihotomičnost i heteronomičnost kršćanstva — čas traženo tajanstvo nalikovanja savršenom modelu (religija), čas provjera vlastite snage i slova života zapoviješću uma (etika).

Konačno, Marulićeva težnja približiti puninu života najvišim njegovim postulatima (bratstvo, ljubav, vjera, nada), jedinstvenoj konstrukciji svijeta, isti je onaj duh enciklopedizma³⁶ koji obilježava književni rad kao i filozofsku spekulaciju toga i narednog stoljeća. Jer, Marulićevo djelo *hoće* biti priručnik onomu s ulice kao i onomu u crkvi:

Preko Tebe neka ga primi javnost, preko Tebe
neka se ne boji doći u druge ruke, preko Tebe neka se
nimalo ne ustručava pojaviti se bilo gdje na
javnome mjestu . . .³⁷

Nalazeći smisao ljudske aktivnosti u moralnom određenju, Marulić ne prilazi filozofski pitanju kako vršiti primjenu moralnu djelatnost, i kloni se jalova filozofiranja. Zastupajući, aristotelovski, mišljenje kako nije potrebno znati šta vrline jesu, nego postati dobar, radi sretna i čestita života, Maruliću je do trajne vrijednosti ljudskoga života. Živom slikom, dalje od teških misli filozofskoga diskursa, ili »dresiranih intelektualno-moralnih koncepcija« (M. Krleža), Marulić sintetizira i shvaćanja filozofskih škola u knjizi koju će čovjek njegova vremena lakše prihvatiti. Ista težnja prisutna je i u P. P. Vergerija³⁸, Piccolominiu i onih koji pišu i djeluju »na službu i korist života«, poput F. Bacona, u čemu se i sastoji smisao njegove velike obnove i ideje enciklopedizma.

ZAKLJUČAK

Sumišljenik ideja predstavnika evropske misli humanizma (L. Bruni, L. Valla, M. Ficino, Pico della Mirandola, Veggio, N. Gozze/Gučetić/, M. Monaldi, F. Patricius/Petrić/ i drugi), Marulić svojim humanističkim ethosom, moralnom »filozofijom« kojom je prožeto i njegovo »nabožno« pjesništvo, osjećajem rodoljublja, estetskim doživljajem, stoji

sred najživljih misaonih tokova vremena, u vremenu traktata o najvišem Dobru, razumu, ljepoti, blaženu životu, sreći, slobodnoj ličnosti, u vremenu filozofskih kontroverzi i društvene krize. Živeći i pišući kada L. Bruni prevodi *Nikomahovu Etiku* Aristotela, otvarajući time novo poglavlje moralne i političke filozofije, kada nastaju mnoga »ogledala časna i dobra života«, kada Ficino prevodi Platona i kada pitanja o umjetničkom djelu, ljepoti i pjesništvu jednako kao i znanju općenito lome okvire srednjovjekovnih *suma*, Marulić prvenstveno postupa kao *čitalac*. Onako kao što postupa Aristotel prema Platonu, postupa i Marulić prema cjelokupnom misaonom nasljeđu. Asimilira bogato nasljeđe doktrina, prvenstveno »četiri svijećnjaka Crkve«, kako naziva Augustina, Ambrozija, Jeronima i Grgura Velikog, upoznavši njihova učenja i od njih uzima ono što jednostavno može pripadati svome vremenu, osobnim jezičnim senzibilitetom, vezan uz čovjeka svog doba i prilike u kojima djeluje. Odmiče se od modela i njegova poezija daleko je od kršćanskog asketizma.³⁹ Dok pjeva duhovnu ljepotu, dok piše evanđelja, o košulji redovnika i biblijskom krajoliku, ispraznoj svetosti i taštinama, smrti i prolaznosti ljudskoj, on ispisuje pohvalu ljudskoj samospoznaji⁴⁰ i neprolaznom tragu čovjekovu, potičući svoj književni eros svagda slovom života. Idejno-filozofski temelj Marulićeva svjetonazora, kako smo ga pokušali pokazati, dali su njegovom djelu visoku intonaciju a njemu osigurali znatno mjesto u hrvatskoj kao i u evropskoj književnosti. Ispisujući pohvalu čovjeku koji, shvaćajući razumom, djelujući vrlinom, mada ograničen prirodom vlastitoga bića i konačnošću spoznaje, postaje u Marulićevoj viziji, aristotelijanski, skoro »kao neki smrtni, sretni Bog« — i u toj konkretnoj moralnosti, enciklopedijski pregledno strukturiranoj, konkretizirana je autonomnost ljudske osobnosti, i u njoj je sadržan Marulićev svjetonazor. Kroz temeljne motive kršćanske filozofije, Marulićevo razumijevanje odnosa Ja i Ti, vjere i mišljenja, osjećaja i razuma, vrline i odgovornosti, istine i privida, prolaznog i neprolaznog, misli i čina, odvija se po *vertikali humanuma*.

Takvim su ga prepoznali njegovi suvremenici kao i kasniji njegovi sljedbenici, jednako i danas književni povjesničari i znanstvenici. Mislimo tu na njegov svjetonazor, njegov aktivistički stav i intelektualističku, praktičku etiku, zasnovanu na načelu prosuđivanja svih ljudskih postupaka prema posljedicama, njegov enciklopedijski duh i širinu, konačno i shvaćanje mudrosti kao zalihe dobra za sve i znanja kao obrazovanja za život, a ne kao samo sebi svrhom. Upravo u tomu jest i Ma-

rulićev nagovor na pravu filozofiju, na djelom osmišljen život, a ne prazno slovo knjige, u čemu i jest, držimo, tajna čime je Marulić sebi osigurao prisustvo i trajanje u okviru i hrvatske filozofske baštine.

BILJESKE

¹ P. Scalichius, *Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum Epistemon*, Basel 1884.

² M. Marulić, *Pouke za čestit život s primjerima*, Zagreb 1986.

³ G. Bruno, *Optimizam slobodnog mišljenja*, Zagreb 1985.

⁴ M. Marulić, op. cit.

⁵ Posebice studije M. Tomasovića, sabrane u njegovoj knjizi *Zapisi o Maruliću i drugi komparatistički prilozi*, Split 1984.

⁶ Ispravno uočava i dokazuje Rafo Bogišić kako je »kršćanski kompleks filozofski i intelektualno revitaliziran ušao u cijelu jednu stranu višedimenzionalne renesansne zgrade«, v. R. Bogišić, *I srednjovjekovni i renesansni*, u: M. Marulić, *Evangelistar II*, Split 1985, s. 18.

⁷ E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1971, s. 391.

⁸ M. Marulić, *Judita, Suzana, Pjesme*, PSHK, knj. 4, Zagreb 1970.

⁹ Ib.

¹⁰ Ib.

¹¹ R. Lopez, *Rođenje Evrope*, Zagreb 1978.

¹² M. Marulić, *Evangelistar*, I, III, 3, Split, 1985. s. 267.

¹³ M. Marulić, *Pouke ... op. cit.*, s. 3.

¹⁴ M. Marulić, *Pjesma o pouci gospodina našega Isusa Krista obješenog na križu*, u: *Hrvatski latinisti I*, PSHK, knj. 2, Zagreb 1969.

¹⁵ P. Emmanuel, *Autobiographies*, Paris 1947.

¹⁶ K. Atanasijević, *Dalmatinski etičar Marko Marulić*, Letopis Matice Srpske, Novi Sad 1937, s. 270—278.

¹⁷ M. Marulić, *Pouke op. cit.*, s. 4.

¹⁸ M. Marulić, *Evangelistar I*, 1. s. 56.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid., II, 4, s. 164.

²¹ Ibid., III, 1, s. 263.

²² M. Marulić, *Lipo prigovaran'je razuma i človlka*, u: M. Marulić, PSHK.

²³ M. Marulić, *Evangelistar*, I, III, 3, s. 267.

²⁴ Ibid., III, 4, s. 271.

²⁵ Ibid., III, 6, s. 279.

²⁶ Ibid., III, 8, s. 284.

²⁷ M. Marulić, *Pouke za čestit život*, V, 1, s. 358.

²⁸ F. Fancev, *Nova poezija Splitsanina Marka Marulića*, Rad JAZU, knj. 245, Zagreb 1933; o Marulićevoj književnoj mistici i utjecaju T. Kempenskog na Marulića, v. M. Srepel, *O Maruliću*, RAD JAZU, knj. 146, Zagreb 1901.

²⁹ N. Vito di Gozze, *Discorsi della Penitenza sopra i sette Salmi Penitentiali di David*, Venetia 1589; *Commentarii in tres Psalmos XV, XXV, CXXVI*, Venetiis 1601.

³⁰ M. Marulić, *Evangelistar* II, V, 1.

³¹ *Ibid.*, V, 5

³² Usp. pojam što ga uvodi Tomo Vereš, *intenzivna univerzalnost*: T. Vereš, *Dante Alighieri i Toma Akvinski*, u: *Dante i slavenski svijet*, I, II, JAZU Zagreb 1984 (II, s. 701—714).

³³ A. Malraux, *Neizvjesnost čovjekove avanture i književnost*, Zagreb 1979, s. 20.

³⁴ O Maruliću kao apologetu kršćanske vjere, v. F. lo Parco, *Tideo Acciarini umanista marchigiano del secolo XV e le sue attinenze con gli umanisti dalmati*, Marco Marulo, Giorgio Sisgoreo, Elio Lampridio Cervino, Archivio storico per la Dalmazia, fasc. 37, Roma 1929. Također, A. Schneider, *Bilješke o Marulićevu djelu »De Institutione...«*, Nastavni Vjesnik, knj. XI, Zagreb 1903.

³⁵ Usp. M. Breyer, *Prevodi Marulićevih latinskih djela*, »Prosvjeta«, Zagreb 1901.

³⁶ O Maruliću kao autoru kršćanske moralne enciklopedije piše D. Prohaska, *Jugoslavenski prethodnici Komenskoga*, Jugoslavenska Njiva, knj. IV, br. 45, Zagreb 1920.

³⁷ M. Marulić, *Pouke* ... op. cit. s. 4.

³⁸ P. P. Vergerije, *De ingenuis moribus*, ..., 1402.

»Vrlinu treba voljeti više od sviju stvari za kojima ljudi tragaju i koja osigurava čovjeku vječnost, trajno i neprolazno dobro, za razliku od zemaljskih dobara, bogatstva, slave, zadovoljstva«. O vrlini kao sigurnu posjedu i onomu što karakterizira čovjeka, piše E. S. Piccollomini i brojni pisci traktata o dostojanstvu čovjeka, u 15. i 16. st.

³⁹ M. Krleža smatra kako su Marulićeva *Judita* i *Davidijada* logični završetak i sinteza kojima su ideološka prolegomena kako *De Institutione bene vivendi* tako i *Evangelistarium*. Usp.: M. Krleža, *Sabrana djela, Eseji*, knj. III, Zagreb 1963. I M. Tomasović, čitajući Marulića kao renesansnog pjesnika smatra da »ni metaforikom, ni frazeologijom *Judita* ne pripada svetačkim parafrazama, nego maniri svjetovnog pjesništva«, v. M. Tomasović, *Analize i procjene*, Split 1985.

⁴⁰ M. Marulić u *Poukama* (op. cit.) 5,V, s. 445 piše: »... klešu u kamenu slova i ispisuju svoja imena kao da ikakve koristi mogu imati od toga da potomci saznaju tko su oni bili, kad sami sebe za cijeloga života nisu upoznali«.